

1954-ben — 30 évvel ezelőtt — jelent meg Fehér Dánielnek összefoglaló nagy munkája a Talajbiológia

Fehér Dániel professzornak, a tudósnek pályaképét, tudományos munkásságát, annak jelentőségét sokszor felvázolták. Kevésbé vagy alig ismert Fehér professzor közéleti-politikai tevékenysége, a haladó mozgalmakban kifejtett szerepe avagy a magyar erdészeti-bányászati-kohászati szakkönyvtár élén végzett munkája. Nemcsak sokoldalúságát szeretnénk ezzel a tanulmánnyal is bizonyítani, vagy az eddigi ismert bizonyítékokat erősíteni, hanem inkább azt szeretnénk elősegíteni, hogy minél teljesebb legyen előttünk életműve.

Fehér Dániel a politikus

Soha nem volt és nem is szándékozott hivatásos politikus lenni. Véleményét azonban minden politikai kérdésben hallatta, megnyilatkozásaira mindenkinek oda kellett figyelnie, mert azoknak hatása volt. Haladó világnézete és haladó politikai állásfoglalásai az egyetem falain kívül is közismertek voltak. Ezek is markáns jellemzői voltak egyéniségének, mint oktatói tevékenysége során keletkezett számos történet, anekdota, vagy vele és az ugyancsak közismert *Vági* professzorral megtörtént „esetek”, amelyek vissza-visszatérő tárgyai a szakestélyeknek, baráti találkozókna, tudományos értekezletek kötetlenebb programjainak.

Fehér Dániel korán kezdett „politizálni” és élete végéig közéleti ember volt.

Mai egyetemünk elődjének, a főiskola ifjúságának — hallgatóinak és fiatal segédoktatóinak — aktivitása a Tanácsköztársaság idején májusra bontakozott ki, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy az ideköltözés és valamelyes berendezkedés erre az időre fejeződött be. Az ifjúság 1919. május 5-én bejelentette a rektornak, hogy a május 2-án tartott ifjúsági közgyűlésen megalakították a „Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Főiskola Ifjómunkás Szervezetét”. Egyben kimondták, „minden a régi rendszerben megalakult egyesület, bizottság megszüntetését, mely diákügyek képviselőit alakult”. A hallgatóság több haladó intézkedést sürgető beadványával egyidejűleg a főiskola segédintézménye is memorandumban fordult a rektorhoz. Ezt a memorandumban Fehér Dániel, *Finkey József*, *Jakóby István* és *Balázs István* fogalmazták és írták alá. Fehér Dániel és oktatótársai bejelentették, hogy a segédintézmény (akkor segédintézménynek hívták!) Sopronban levő tagjai április 12-én megalakították szervezett csoportjukat, amelyhez május 5-én a később érkezett fiatal oktatók is egyöntetűen csatlakoztak.

A szervezett csoport céljának azt tüntették fel, hogy a főiskolának mulhatatlanul és gyökerestől szükséges átalakítása alkalmával érdekeiket kifejezésre juttassák, hogy az őket tényleg megillető, de a régi rendszer alatt szinte kivihetetlennek látszó jogait megszerezzék, ennek alapján képzettségüknek és képességeiknek megfelelő adminisztrációs, improduktív munka helyett produktív munkát teljesíthessenek”. A szükséges átalakulások megtörténte után szigorúan ellenőrizték a reájuk háramló új, de tartalmas munka teljesítését és az esetleges — a szűkebb csoportot vagy annak valamelyik tagját érő — jogtalan sérelmeket orvosolhassák. A memorandum a továbbiakban azt írja, hogy a csoport arra a megállapításra jutott, hogy nem volt egész Európában főiskola, melynek a segédintézménye olyan elnyomott vagy inkább megalázott helyzetben lett volna, mint éppen a magyar állami bányászati és erdészeti főiskola segédintézménye.

Tanulmányi látogatás 1954-ben. Jobbról balra: Horváth József, Kecskés Mihály, Gyurkó Pál, Fehér Dániel, Vályi-Nagy Tiborné, Farkasdy György, Szabó Erzsébet, Manningerné Ernő, Németh József

A Tanácsköztársaság megdöntése után a fehér terror a főiskolát sem kímélte. Fehér Dánielt is vád alá helyezték.

Az 1941/42. és 1942/43. tanévben egy *dr Hermann Reisinger* nevű német biológus, a müncheni egyetem természettudományi karának adjunktusa a „Reichsforschungsrat” megbízásából növénykórtani kutatásokat folytatott az egyetem soproni növénytani intézetében. Dr. Fehér Dániel professzor gyakran magával vitte az akkori II. éves erdőmérnökhallgatók gyakorlati kirándulásaira. D. Reisinger bajor parasztsaládból származott, karcsú, barna, szemüveges, közvetlen, kollegális, barátságos magatartású, jellegzetes kutató-tudós típusú embernek írták le az akkori hallgatók. Az évfolyam hamar megkedvelte. Négyszemközti beszélgetésekben úgy nyilatkozott, hogy Németország nem nyerheti meg a háborút. Sokat panaszkodott a németországi légkörre, ahol elegendő egyetlen Hitler-ellenes viccet elmondani, hogy a GESTAPO elhurcolja az embert.

Dr. Reisinger hazatérése után részt vett a náciellenes megmozdulásokban, amiért letartóztatták, majd kényszermunkatáborba hurcolták Burgenlandba. A növénytani kirándulásokból jól ismerte a határmenti terepet, és így sikerült átszöknie a határon, remélve, hogy az egyetemen menédek talál. A németek hamarosan megállapították tartózkodási helyét, és kérték a soproni rendőrkapitányt, toloncoltassa vissza Burgenlandba. Egyetemi professzorok jártak el ügyében eredményesen: a külügyminisztérium megtagadta Reisinger kiadatását. A hallgatóság feszült izgalommal figyelte az ügy alakulását, egyöntetű szimpátiát érezve az üldözöttel. Sopronban azonban a jellegzetes arcú ember

nem sokáig maradhatott, mert a Volksbund állandóan szemmel tartotta. Dr. Fehér Dániel professzornak sikerült megszerveznie „eltűnését”. Kárpátalján az egyik erdőgazdaságban alkalmazták, ahol 1944-ben bombatámadás áldozata lett.

Ugyancsak feszült izgalommal figyelte a hallgatóság Dr. Fehér Dániel professzor egy másik kellemetlenségét is, amely ugyancsak hasonló ügyből származott. Dr. Fehér ugyanis Reisinger alkalmazása mellett még két zsidó származású magyar orvost is alkalmazott, illetve kísérelt meg elrejtetni a világ szeme elől. Ez azonban nem sikerült, felfigyeltek a két külső alkalmazottra és a legkülönbözőbb gyanúsításokba kezdtek ellenük, elsősorban Dr. Fehért téve felelőssé kutatási adatok esetleges illetéktelenekhez kerüléséért. Dr. Fehér professzor bátran kiállt a két üldözött mellett. Levelet írt *Szily Kálmán* államtitkárnak, amelyben közölte: egyik zsidó származású alkalmazottjáról sem tételezi fel, hogy rossz szándék vezetné őket munkájukban. Az ellenük felhozott gyanúsításoknak semmi alapjuk sincs. Sem adat, sem bizonyíték nincs, pusztán gyanúsításra két embert a kiutasítással megbélyegezni nem lehet. „Valakit csak azért gyanúsítani és csak azért megszegyeníteni, mert zsidó, vagy mert az apja volt zsidó, azt én igazságtalannak tartom... Ha a minden alap nélkül való megszegyenítő intézkedést megteszik, anélkül, hogy a vizsgálatot lefolytatnák, két embert tesznek igaztalanul tönkre és szabad utat adnak a rágalomnak, amely ezentúl megállást ismerni nem fog” — írta Fehér professzor. Később már az ilyen erélyes és bátor felterjesztéseknek sem volt eredménye, az ismert megszegyenítő intézkedések törvényesítették a legembertelenebb módszereket.

A felszabadulás után viszonylag gyorsan megteszik az első lépéseket a karon a demokratikus kibontakozás irányában. Megkezdődnek a demokratikus szervezetek kiépítésének előmunkálatai. 1945. május 16-án a kar megbízza a prorektort, hogy lépjen érintkezésbe Budapestről a szakszervezetek megalakítása ügyében. Megteremtődnek a kapcsolatok a demokratikus pártokkal. A Magyar Kommunista Párt elsőként ajánlja fel segítségét az értelmiség helyzetének megjavítására. A Nemzeti Parasztpárt ugyancsak felajánlja segítségét a soproni egyetemi hallgatók megfelelő szociális támogatására. A Magyar—Szovjet Művelődési Társaság 1945. augusztus 27-én alakult meg Sopronban. Első elnöke a kar nagytekinthető professzora *dr. Tárczy-Hornoch Antal* lett. A kar másik világhírű szaktekinthetője *dr. Fehér Dániel* is az elsők között lép a két ország barátságának fejlesztői közé.

Fehér professzor a Magyar—Szovjet Művelődési Társaság természettudományi szakosztályának elnökeként számtalan előadásban ismertette meg a szovjet biológia eredményeit, amelyről addig sem az egyetemi hallgatóság, sem a lakosság nem sokat hallhatott. A társaság Sopronban is megjelentetett röplapján, célját a következőkben jelölte meg: Magyarország és Szovjetunió népei közötti kulturális kapcsolatok és az eredményes szellemi együttműködés fellendítése, ápolása és megerősítése. A társaság feladatául tűzte ki a két ország legszélesebb néprétegeinek állandó tájékoztatását a kulturális élet eseményeiről. Kiadta a „Jövendő” című képes hetilapot, később az „Irodalom” és a „Tudomány” című folyóiratokat, valamint olyan könyveket, amelyek a Szovjetunió népeinek életével és kultúrájával foglalkoztak. Nyelvtanfolyamokat és ismeretterjesztő előadásokat szervezett, előadásokat, hangversenyeket, felolvasásokat, kiállításokat, színház- és filmbemutatókat, műsoros esteket rendezett. Hangsúlyozta, hogy nem csupán a tudomány és művészet képviselői számára alakult, hanem szélesre tárja kapuit a haladó értelmiség, a munkásosztály, a parasztság, az ifjúság és az egész demokratikus ma-

gyar társadalom előtt. Az alapszabályok értelmében a társaság tagja lehetett minden magyar állampolgár, aki helyeselte és magáévá tette annak céljait, és azok megvalósítását elő kívánta segíteni. Minden tag viselhette a Magyar—Szovjet Művelődési Társaság jelvényét és élvezhette a tagsággal járó összes kedvezményeket. A tagok a tudományos vagy irodalmi előadásokon, társas kirándulásokon és utazásokon stb. jelentős kedvezményben részesültek. Ugyancsak kedvezményesen kapták a Magyar—Szovjet Művelődési Társaság által kiadott könyveket, hetilapokat és folyóiratokat.

1945. november első napjaiban *Modrovich Ferenc* dékán minden tanártársához és a hallgatósághoz is eljuttatta az MSZMT meghívóját, melyet a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 28. évfordulójára küldött az elnökség. A meghívó — melyet az egyetemen fogalmaztak meg — hangsúlyozta, hogy ez a forradalom megszabadította az orosz népet a zsarnok cári uralomtól és győzelemre vezette a Szovjetuniót a második világháborúban. Ez a győztes „orosz birodalom” baráti jobbot nyújtott a magyar népnek. Jól felfogott nemzeti érdekünk — írja a meghívó —, hogy hatalmas szomszédunkkal a barátság szálait minél szorosabbra fűzzük. Ezt a célt szolgálja a társaság akkor, amikor a két ország és nép közötti kulturális kapcsolatok kimélyítésén fáradozik és amikor a Szovjetuniónak erről a nagy nemzeti ünnepéről megemlékezik.

A dékán a tanári kar és a hallgatóság testületi megjelenését kérte a Városi Színházban november 7-én tartandó hangversenyre és dr. Fehér Dániel professzornak „A biológia orosz úttörői” című november 12-én a nyári egyetem előadói termében rendezendő előadására.

Mindkét rendezvény nagy sikerrel zajlott. A hallgatók és tanárok nagy számban vettek részt. Az Új Sopron c. politikai napilap külön cikkben számolt be november 14-i számában arról, hogy Fehér professzor előadásán számos szovjet tiszt is megjelent, élükön *Turik* őrnaggyal, aki egyúttal az egyetemet is meglátogatta.

A Magyar Kommunista Párt soproni szervezete 1946. augusztusában átiratot intéz a dékánhoz, amelyben bejelenti, hogy megindítja a „Tudósok a munkásokért, és munkások a tudományért” mozgalmat Sopronban. A mozgalom célja, hogy az egyetem és a munkások között érintkezést létesítsen, egymáshoz közelebb hozza a munkásokat és az egyetemi tanárokat, a kölcsönös támogatás és segítség végett. A Magyar Kommunista Párt kérte a műegyetem soproni karának támogatását. A mozgalomba bevonták az összes politikai pártokat, szakszervezeteket, soproni iparvállalatokat, gyárakat és az iparosokat is. Javasolták szűkebb körű bizottság kiküldését a terv részleteinek kidolgozására. Végül kérték a tanári kart, hogy döntsék el, elfogadják-e a kommunisták javaslatát?! Ha igen, úgy kérték a kar minden osztálya részéről egy-egy képviselő kiküldését. A kar üdvözölte a javaslatot, és a bizottságba a bányamérnöki tagozat részéről *Esztó Péter*, a kohómérnöki tagozat részéről dr. *Romwalter Alfréd*, az erdőmérnöki osztály részéről pedig dr. Fehér Dániel professzorokat küldte ki.

Fehér Dániel a könyvtáros

Kevesen tudják ma már, hogy Fehér Dániel 1924-ben átvette a főiskolai könyvtár vezetését is. A könyvtár történetében ez az időszak az egyik leghetesebb volt. Fehér professzor vezetése alatt mégis igen nagy jelentőségű előrehaladást könyvelhetett el a könyvtár; az ő vezetése és irányítása alatt sikerült megteremteni a Szovjetunióval a tudományos cserekapcsolatokat.

Az akkori Bányamérnöki Főiskola 1922-ben vette át az egykori Honvéd Főreáliskola kertjét — a mai botanikuskertet —, melyet addig a katonai képzés céljaira, vagy díszkertnek és sportpályának használtak. A botanikus kert kialakítását célzó munkálatokat lényegében 1923-ban kezdték meg. A Szovjetunióval a botanikus kert vezetői ebben az időben már kapcsolatot teremtettek. Ezt bizonyítja Fehér Dániel egyetemi tanár visszaemlékezése, aki azt írja, hogy az állandóan szűkös anyagi viszonyok és nagy nehézségek közepette meginduló munkában, a csemetekert létesítésében a magcsere útján többek között különösen a Szovjetunió adott igen nagy segítséget. (Lásd Fehér Dániel: a Műegyetem Erdőmérnöki Osztályának Botanikus Kertje Sopronban. 1923—1948. Erdészeti Kísérletek. XLVIII. évf. 1948. 1—2. szám, 117. p.) Sajnos, ebben az esetben csak erre az egy forrásmunkára támaszkodhatunk, a magcsereire vonatkozó iratok, levelek mindaddig nem kerültek elő.

Előkerültek azonban azok a dokumentumok, amelyek azt bizonyítják, hogy az egykori főiskola gyakorlatilag azonnal megteremtette a Szovjetunióval, több felsőoktatási intézményével és tudományos intézetével tudományos folyóiratcserét kezdeményezett és folytatott. A tudományos cserekapcsolatokat az egykori főiskola gyakorlatilag azonnal megteremtette a Szovjetunióval, amikor erre lehetősége kínálkozott. A lehetőséget az adta, hogy 1926-ban ismét feléledt az 1899-ben megjelent és 1918 végén megszűnt erdészeti tudományos folyóirat, az Erdészeti Kísérletek. Újbóli megjelenése után a főiskola vezetősége, pontosabban a Központi Könyvtár igazgatója 1927-ben megkezdte levelezését a külföldi intézetekkel, felajánlva az Erdészeti Kísérleteket cserépéldányként a külföldi intézetek tudományos kiadványaiért.

A Szovjetunióba az első ilyen cserekérő megkeresés minden valószínűség szerint 1927. június 24-én ment el Sopronból, mégpedig Leningrádba, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állandó Bizottságának, amely a Szovjetunió természeti kincseinek kiaknázásával foglalkozott. Az eredeti levél másolata nincs birtokunkban, rendelkezésünkre áll azonban az ügyirat, amelyben a Központi Könyvtár igazgatója, Fehér Dániel professzor felsorolja azokat a címeket, amelyekre elküldték az Erdészeti Kísérletek példányait és ahonnan cserekiadványokat kértek. Ebben a felsorolásban szerepel a fenti cím is. (A felsorolás az Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtárának 167/1929. számú ügyiratában szerepel.) Leningrádból hamarosan megérkezett a válasz, a levél ma értékes bizonyítéka a korai soproni-leningrádi tudományos cserekapcsolatoknak. (Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtárának 98/1927. számú ügyirata. Eredeti levél.)

Okkal állíthatjuk azt is, hogy a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola nagyhírű professzorai már a húszas években is figyelemmel kísérték a szovjet tudomány fejlődését és eredményeit. Jellemző példa erre több is akad, itt most csak kettőt szeretnénk említeni. 1927. október 29-én Fehér Dániel professzor — mint a Központi Könyvtár vezetője — válaszlevelet küldött Scott V. Eatonnak a Chicagói Növényfiziológiai Társaság titkárnak, amelyben annak kérésére közli azoknak a legismertebb európai könyvtáraknak listáját, amelyekkel ajánlatos kapcsolatba lépni. Fehér Dániel több száz könyvtárt sorol fel, a Szovjetunió könyvtárai közül közel félszázat. Többek között a következő városokban levőket: (Az ügyirat-másolaton szereplő írásmódban közöljük az egyes városokat.)

Baku, Ecmiadsin, Irkutsk, Kalugg, Kazan, Kiev, Leningrad, Minsk, Moskva, Niznij Novgorod, Odessa, Perm, Rostov a Don, Saratov, Simferopol, Smolens, Taskent, Tomsk, Voronez, Bila Cerkva, Kamjanec-Podliski, Krasnodar, Krasnograd, Migeja, Omsk, Tiflis. Természetesen egy városból több könyv-

tárt is felsorol, a felsorolás minden esetben kétnyelvű, azaz orosz és német nyelvű, de mindkét nyelven a könyvtár teljes címét adja. Pl. Bibliothek Szelszkohozjajsztvennaja Akademia imeni K. A. Timirjazeva. (Bibliothek der Landwirtschaftlichen „Timirjazew-Akademie“) Moskva. Jellemző tehát, hogy az Egyesült Államokból Sopronban érdeklődtek többek között a Szovjetunió tudományos intézményeiről és innen azonnal alapos, pontos választ kaptak.

Az 1931/1932. tanév során Fehér Dániel mint a Növénytan Intézet és a Botanikus Kert vezetője a botanikus kertben addig iroda és raktár céljára szolgáló épületet átalakíttatta és gyűjteményteremnek rendezte be. Itt helyezte el többek között az intézet könyvtárában levő nagy értékkel bíró botanikai könyvgyűjteményt. Ez az állomány ma részben a Növénytan és Termőhelyismerettani Tanszéken, részben pedig a Könyvtárban nyert elhelyezést.

A kar kitelepítésére és értékeinek, elsősorban könyvtárának elszállítására Németországba több kísérlet történik. A kar vezetőinek és professzorainak ellenállása azonban egységes. A kiadott rendelkezéseket, utasításokat, fenyegetéseket egyszerűen nem veszik tudomásul sem a kar tényleges vezetője, Sėbor János professzor, prodėkán, sem a professzori kar, sem a tisztviselő, alkalmazott réteg. Az ellenállásnak nem veszélytelen formája volt ez.

1944. december 15-én megérkezik Kászonyi Zoltán ezredes, városi közigazgatási katonai parancsnok utasítása, amelyben elrendeli, hogy milyen csoportosításban kell összeállítani a kiürítésnél az elszállításra kerülő felszerelést. Első csoportban említi az iratanyagot és más értékes tárgyakat, tehát a könyvtári anyagot, amelyet feltétlenül el kell vinni. Az utasítás arról is rendelkezik, hogy ha az áttelepülő helységnek már ki van jelölve a felvevő területe, akkor a különösen nagy értéket képviselő tárgyakat a szálláscsinálókkal, leltárral együtt célszerű előreküldeni, mert ezáltal a hatóságok hátratelepítése nagyrészt könnyű lesz. A karnak Freibergét és Tharandt jelölik ki „felvevő körletűl”, semmit azonban nem küldenek előre, sőt a csomagolási parancsot is késleltetik, húzzák, majd sikeresen szabotálják.

A magyar és német fasiszta hatóságok nem nyugosznak bele az ellenállásba. Követelőnek lépnek fel. Eredménytelenül. A kar professzorai idejében megtették a szükséges intézkedéseket, az értékeket biztonságba helyezték. A könyvtár legnagyobb értékeit 1944. június 2-án kettő ládában „Könyvtár I—II.” jelzéssel a főépület alagsora 17. számú helyiségében — amely akkor a Növénytan Intézethez tartozott — a szekrény és a falsarok közé rejtették. A két ládában összesen 78 ritkaságot helyeztek el, köztük egy 1496-ból származó Pliniust is, ami ősnymtatványnak számított. A rendkívüli megbízás teljesítését Tettamanti Jenő könyvtárigazgató 1944. október 10-én a következőkben jelentette Sėbor János dėkánnak:

Mėltóságos Dėkán Űr!

A Kari Könyvtár tulajdonát képező régi, ritka nagyértékű művek a Nővénytan Intézethez tartozó egyik alagsori tűzmentes helyiségében 2 ládába csomagolva biztonságba lettek helyezve. Az e könyvekről szóló jegyzéket megőrzés végzett tisztelettel betesztem.

A jegyzéket Tettamanti Jenő és Fehér Dániel professzorok, mint átadó, illetve átvevő írták alá.

Dr. Hiller István